

ή επίδραση της μετανάστευσης, της αστικοποίησης και της εκπαίδευσης στη γονιμότητα στην Ελλάδα

των

Μανόλη Γ. Δρεττάκη

Καθηγητή της Οικονομετρίας στην ΑΣΟΕΕ

και

Κλέωνα Χ. Τσίμπου

*M. Sc. στη Δημογραφία
London School of Economics
and Political Science*

*Έπιστημονικού συνεργάτη
στην ΑΒΣ Πειραιώς*

Σε οποιαδήποτε χρονική στιγμή, τό μέγεθος, ή κα-
τά ήλικία και φύλο σύνθεση και ή ανάπτυξη του πλη-
θυσμού μιάς χώρας πού έχει σταθερά σύνορα, εξαρ-
τιούνται από τις μέχρι εκείνη τή στιγμή τάσεις τής
γονιμότητας, τής θνησιμότητας και τής μετανάστευ-
σης.

Έμπειρικές και θεωρητικές έρευνες (Βλέπε π.χ.
Lotka (1939), Coale (1957), Notestein (1960), USA
(1967), UK (1968), Σιάμπος (1973) και άλλοι) έχουν
δείξει ότι τόσο ή ανάπτυξη όσο και ή κατά ήλικία
σύνθεση του πληθυσμού μιάς χώρας επηρεάζονται πε-
ρισσότερο από τις τάσεις τής γονιμότητας παρά από
εκείνες τής θνησιμότητας ή τής μετανάστευσης. 'Η
μετανάστευση έχει παίζει ρόλο σέ όρισμένες μόνο χώ-
ρες και περιόδους (Βλέπε π.χ. Barclay (1958), UN
(1973), Drettakis (1973,1974)). Στή χώρα μας, πύ
συγκεκριμένα, ή μετανάστευση έπαιξε σημαντικό ρό-
λο τό πρώτο τέταρτο του αιώνα μας και στην περίοδο
1960-1972 (Βλέπε π.χ. Triantis (1965), Zolotas (1966),
Σιάμπος (1969, 1973), Βαλαώρας (1973), Drettakis
(1976), Καραδήμας (1978)).

Αν και στίς περισσότερες χώρες υπάρχουν περιθώ-
ρια μείωσης τής θνησιμότητας—ιδιαίτερα π.χ. τής βρε-
φικής—έν τούτοις, στό χώρο τής πληθυσμιακής πολι-
τικής και των προγραμμάτων οικογενειακού προγραμ-
ματισμού, ή γονιμότητα κατέχει τήν κυρίαρχη θέση.
'Η γονιμότητα, όμως, αποτελεί ταυτόχρονα και τόν
πύ προβληματικό παράγοντα, και αυτό γιατί οι άπο-
φάσεις των άτόμων για τό μέγεθος τής οικογένειας
δέν επηρεάζονται πάντα πρós τήν επιδιωκόμενη κα-
τεύθυνση από τά μέτρα πού παίρνονται ή τά κίνητρα
πού προσφέρονται (Βλέπε π.χ. Freedman (1961-62),
Eldridge (1968), UN (1972)).

Στό άρθρο αυτό, άφού εξετάσουμε τήν εξέλιξη τής
γονιμότητας στην Ελλάδα, τις προηγούμενες έρευνες
πάνω στό θέμα και τούς προσδιοριστικούς παράγον-
τες τής γονιμότητας γενικά, συγκεντρώνουμε τήν
προσοχή μας στή διερεύνηση τής επίδρασης πού εί-
χαν ή έξωτερική και έσωτερική μετανάστευση, ή άστι-
κοποίηση, τό μέγεθος του νοικοκυριού και ή εκπαί-
δευση σέ ό,τι άφορά τή συζυγική γονιμότητα στή χώ-
ρα μας. Μετά από τήν ανάλυση αυτή και τά σχετικά
συμπεράσματα, κλείνουμε τό άρθρο μέ όρισμένες πα-
ρατηρήσεις σέ ό,τι άφορά τήν παρατέρα διερεύνηση
του προβλήματος τής γονιμότητας στην Ελλάδα.

— Οι συγγραφείς θά ήθελαν νά ευχαριστήσουν τόν δρ. Γ. Πα-
παευγγέλου, Καθηγητή τής Ύγειονομικής Σχολής Αθηνών και
τόν δρ. Γ. Σιάμπο, Εϊδικό Έπιστήμονα τής ΑΣΟΕΕ για τις χρή-
σιμες παρατηρήσεις πού έκαναν σέ ένα από τά σχέδια του άρθρου
αυτού.

I. ἡ ἐξέλιξη τῆς γονιμότητος στήν Ἑλλάδα καί οἱ προηγούμενες ἔρευνες

Σύμφωνα μέ τά διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία, τά ἀκαθάριστα ποσοστά γεννητικότητας γιά τήν περίοδο 1821-1970 παρουσίασαν—ἐκτός ἀπό ὀρισμένες διακυμάνσεις στά μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα—μιά συνεχή μείωση στήν Ἑλλάδα (Σιάμπος (1973)).

Ἡ μείωση τοῦ ἐπιπέδου τῆς γονιμότητος στή χώρα μας ἀποδίδεται, κατά κύριο λόγο, στίς μειωτικές τάσεις πού ἀκολοῦθησε ἡ γονιμότητα τῶν ἐγγάμων γυναικῶν (Siampos-Valaoras (1971), Σιάμπος (1973), Δρεττάκης (1979a)). Ἡ πρώτη σημαντική μείωση τῆς συζυγικῆς γονιμότητος στήν Ἑλλάδα σημειώνεται γύρω στήν τελευταία δεκαετία τοῦ 19ου αἰῶνα, ἀλλά φαίνεται ὅτι σέ μερικές περιοχές (Ἀθήνα, Θεσσαλονίκη, Ἰόνια Νησιά, Νησιά τοῦ Αἰγαίου) ἡ τάση γιά μείωση τοῦ μεγέθους τῆς οἰκογένειας εἶχε ἀρχίσει ἀπό νορίτερα (Siampos-Valaoras (1971)).

Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τήν καμπύλη γονιμότητος γιά τήν περίοδο 1933-1970, τά στοιχεία δείχνουν ὅτι τό μέγιστό της σημεῖο βρίσκεται στήν ἡλικία 25-29 χρόνων καί ἡ συγκέντρωση τοῦ μεγαλύτερου ποσοστοῦ γονιμότητος στίς ἡλικίες 20-29 χρόνων. Ἐξ ἄλλου, ἡ αὔξη στήν ἐνδεχόμενη ἡλικία ποσοστά γονιμότητος παρατηρεῖται μόνο στίς ἡλικίες 15-24 χρόνων, ἐνῶ στίς ἄλλες, καί ἰδίως μετά τά 30, παρατηρεῖται μιά σημαντική μείωση (Σιάμπος (1973)).

Τά στοιχεία τῆς Ἑθνικῆς Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας τῆς Ἑλλάδος (ΕΣΥΕ) δείχνουν ὅτι τό ποσοστό τῶν «πρώτων καί δευτέρων γεννήσεων» στό σύνολο τῶν γεννήσεων ὁλοένα καί αὐξάνεται, καί οἱ γυναῖκες ἀποκτοῦν σέ συντομότερο, ἀπ' ὅ,τι παλιότερα, χρονικό διάστημα τά παιδιά πού θέλουν (ΕΣΥΕ (1980)).

Τά ἀποτελέσματα δειγματοληπτικῶν ἐρευνῶν (Valaoras et al. (1965), Βαλαώρας (1969)) καί ἄλλα στοιχεία (Λοῦρος (1967)) δείχνουν ὅτι ὁ ἐλληνικός πληθυσμός παρουσιάζει μιά χαρακτηριστική εἰκόνα κοινωνίας, ὅπου ὁ οἰκογενειακός προγραμματισμός ἐφαρμόζεται σέ μεγάλη κλίμακα. Ἐτοί, ἐνῶ κατά τήν προπαινετική περίοδο 1933-37 ἡ κάθε γυναίκα ἔφερε στὸν κόσμο 3,7 παιδιά μέχρι τό τέλος τῆς ἀναπαραγωγικῆς περιόδου, κατά τήν πρώτη πενταετία τοῦ 1970 ἡ ἀντίστοιχη ἀναλογία περιορίστηκε στά 2,3 παιδιά ἀνά γυναίκα (ΕΣΥΕ (1980)). Σύμφωνα μέ τή σχετική βιβλιογραφία (Βλέπε π.χ. Siampos-Valaoras (1971), Βαλαώρας (1973), Valaoras (1974), Δρεττάκης (1979a)), κοινωνικοοικονομικοί, κατά κύριο λόγο, εἶναι οἱ παράγοντες πού ἐπηρεάζουν τή διαμόρφωση τοῦ ἐπιθυμητοῦ μεγέθους τῆς οἰκογένειας καί τή μείωση τῆς γονιμότητος. Φυσικά, οἱ παράγοντες αὐτοί ἔχουν ἐπίδραση σέ διαφορετικό βαθμό στά διάφορα γεωγραφικά διαμερίσματα τῆς χώρας, γεγονός πού φαίνεται νά ἔχει συντελέσει στή διαφορετική πορεία πού ἀκολοῦθησε ἡ γονιμότητα στά διαμερίσματα αὐτά.

Μιά καί στό ἄρθρο αὐτό θά χρησιμοποιήσουμε ἀπλές οἰκονομετρικές μεθόδους, θεωροῦμε σκόπιμο νά ἀναφερθοῦμε κάπως ἀναλυτικότερα σέ τρεῖς ἐργασίες στίς ὁποῖες χρησιμοποιήθηκαν ἀνάλογες μέθοδοι.

Στήν, χρονολογικά, πρώτη ἀπό τίς ἐργασίες αὐτές ὁ Drakatos (1969), χρησιμοποιώντας διαστρωματικά στοιχεία τοῦ 1961 σέ γραμμικό οἰκονομετρικό ὑπόδειγμα, κατάληξε στό συμπέρασμα ὅτι ἡ κοινωνικοοικονομική ἀνάπτυξη τῆς χώρας θά ἔχει, μακροχρόνια, μᾶλλον ἀρνητική ἐπίδραση πάνω στή γεννητικότητα. Σύμφωνα μέ τή μελέτη αὐτή, τό ποσοστό τοῦ ἀγροτικού πληθυσμοῦ καί τό ποσοστό τοῦ πληθυσμοῦ πού βρίσκεται σέ ἀναπαραγωγική ἡλικία, ἐπηρεάζουν θετικά τή γεννητικότητα, ἐνῶ τό ποσοστό τῶν ἐγγραμμάτων ἡλικίας πάνω ἀπό 10 χρόνων ἔχει μιά ἀρκετά σημαντική ἀρνητική ἐπίδραση.

Στή δεύτερη ἐργασία, ὁ Voloudakis (1979), χρησιμοποιώντας διαστρωματικά στοιχεία τόσο τοῦ 1961 ὥστε καί τοῦ 1971 σέ γραμμικά καί γραμμικά σέ λογαριθμικούς οἰκονομετρικά ὑποδείγματα, συμπέρανε ὅτι ἡ συνεχῆς ἀνάπτυξη τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας θά ἔχει μιά μᾶλλον θετική ἐπίδραση πάνω στή γονιμότητα. Σύμφωνα μέ τήν ἐρευνα αὐτή, τό κατά κεφαλῇ εἰσόδημα εἶχε θετική ἐπίδραση πάνω στή γεννητικότητα καί στό μέγεθος τῆς οἰκογένειας, ἐνῶ ἡ στοιχειώδης ἐκπαίδευση τῶν γυναικῶν ἡλικίας 15-44 χρόνων, ἡ συμμετοχή τους στό ἐργατικό δυναμικό καί ἡ βρεφική θνησιμότητα εἶχαν ἀρνητική ἐπίδραση.

Στήν τρίτη, τέλος, ἐργασία, ἡ Symeonidou-Alatoroulou (1979), χρησιμοποιώντας χρονολογικές σειρές γιά τήν περίοδο 1930-1975 σέ ἀπλές καί πολυλαπλές παλινδρομήσεις, βρῆκε ὅτι τό ἀκαθάριστο ἐθνικό εἰσόδημα, ἡ ἐξωτερική μετανάστευση καί τό μορφωτικό ἐπίπεδο τοῦ πληθυσμοῦ ἐπιδρῶν ἀρνητικά στό ἀκαθάριστο ποσοστό γεννητικότητας.

II. προσδιοριστικοί παράγοντες τῆς γονιμότητος

Ἡ μελέτη τῶν δημογραφικῶν καί κοινωνικοοικονομικῶν ἐξελίξεων τῶν σημερινῶν ἀνπτυγμένων κρατῶν ἔχει δείξει ὅτι οἱ πληθυσμοί τους πέρασαν, κατά τήν ἱστορική τους πορεία, ἀπό διάφορα στάδια κατά τά ὁποῖα οἰκονομικοί, κοινωνικοί καί ψυχολογικοί παράγοντες ἐπηρεάσαν—μέ διαφορετική ἔνταση καί ἐπιλεκτικότητα σέ διάφορες χρονικές περιόδους—τά χαρακτηριστικά τῶν πληθυσμῶν αὐτῶν.

Σύμφωνα μέ μιά ἀπό τίς σχετικές θεωρίες—τή θεωρία τῆς δημογραφικῆς μετάβασης (Carr-Saunders (1936), Notestein (1953))—ἡ πτώση τῆς γονιμότητος στίς χώρες τῆς Δυτικῆς καί Κεντρικῆς Εὐρώπης πού παρατηρήθηκε ἀπό τό 1875 καί μετά, ἀποδίδεται, βασικά, σέ κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες. Κατά τήν θεωρία αὐτή, ἡ πτώση τῆς γονιμότητος παρατηρήθηκε ὕστερα ἀπό μιά ἀρκετά σημαντική μείωση τῆς γενικῆς καί, ἰδιαίτερα, τῆς βρεφικῆς καί παιδικῆς θνησιμότη-
τας.

Η θεωρία της δημογραφικής μετάβασης δέν συγκεκριμενοποιεί τούς κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες πού θά πρέπει νά παίρνονται υπόψη στήν ανάλυση της πτωτικής τάσης της γονιμότητας. Όποσδήποτε, όμως, θά πρέπει νά παίρνονται υπόψη παράγοντες δ-πως:

- (α) Η έσωτερική και έξωτερική μετανάστευση και τό σχετικό μέ αυτές φαινόμενο της αστικοποίησης.
- (β) Τό μέγεθος και ή διάρθρωση της οικογένειας-νοικοκυριού.
- (γ) Η βελτίωση του μορφωτικού επιπέδου του πληθυσμού γενικά και του εκπαιδευτικού επιπέδου τών γυναικών ειδικότερα.
- (δ) Η βρεφική θνησιμότητα καθώς και διάφορα δημογραφικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού.
- (ε) Τό βιοτικό επίπεδο του πληθυσμού σέ συνδυασμό μέ τήν απασχόληση-άνεργία (ιδιαίτερα τών γυναικών).
- (στ) Διάφοροι «κοινωνικοί μηχανισμοί», όπως ή χάλαρση τών σεξουαλικών περιορισμών, ή χρησιμοποίηση αντισυλληπτικών μεθόδων, ή μείωση της επιθυμίας απόκτησης παιδιών κ.ο.κ.

Στούς παραπάνω παράγοντες θά μπορούσαν νά προστεθούν και άλλοι όπως, π.χ., ή μείωση της θρησκευτικότητας, ό καταναλωτισμός, ή μίμηση άλλων (πλουσιότερων) κοινωνιών κτλ.

Οί έργασίες πού αναφέρθηκαν στό προηγούμενο τμήμα—καθώς και ένα πλήθος άλλων—έρευνούν θεωρητικά και έμπειρικά τίς επιδράσεις πολλών από τούς παράγοντες πού απαριθμήθηκαν πιο πάνω. Στίς έμπειρικές έργασίες, όπως είναι φυσικό, ή έρευνα περιορίζεται στή διερεύνηση της επίδρασης όρισμένων παραγόντων (μόνο όσων μπορούν νά μετρηθούν και εκείνων από αυτούς γιά τούς όποιους υπάρχουν χρονολογικές σειράς ή/και διαστρωματικά στοιχεία αξιοπίστη και συγκρίσιμα). Αυτό ισχύει και γιά τίς τρεις έργασίες, στίς όποιες αναφερθήκαμε αναλυτικότερα στό τέλος του προηγούμενου τμήματος του άρθρου αυτού.

Και ή μελέτη αυτή ξεκίνησε από τί διερεύνηση ενός άρκετά μεγάλου αριθμού έμηνευτικών μεταβλητών, αλλά στήν πορεία διαπιστώθηκε ότι όρισμένοι δείχτες πού χρησιμοποιήθηκαν δέν μετρούσαν αντιπροσωπευτικά διάφορα κοινωνικοοικονομικά μεγέθη, ενώ σέ άλλους διαπιστώθηκε ή ύπαρξη σφαλμάτων μέτρησης πού μπορεί νά όφειλεται είτε σέ άδυναμία συλλογής άκριβών στοιχείων είτε σέ μεθοδολογικές και άλλες άδυναμίες. Τέτοιοι δείχτες άφορούσαν στήν έξωοικιακή απασχόληση τών έγγαμων γυναικών, τήν άνεργία, τήν κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας γιά οικιακή χρήση, τό ποσοστό νηπίων όρισμένης ηλικίας σέ νηπιαγωγεία και τί βρεφική θνησιμότητα. Τό γεγονός ότι όρισμένοι από τούς παράγοντες πού μετρούσαν οι δείχτες αυτοί χρησιμοποιήθηκαν—και ή επίδρασή τους βρέθηκε στατιστικά σημαντική—από άλλους έρευνήτες μπορεί νά όφείλεται από τί μία μεριά στό ότι ή έξαρτημένη τους μεταβλητή ή-

ταν διαφορετική από εκείνη πού χρησιμοποιήθηκε στήν έργασία αυτή και από τήν άλλη στή μορφή μέ τήν όποια οι σχετικές μέ τούς παράγοντες αυτούς μεταβλητές μπήκαν στίς διάφορες παλινδρομήσεις.

Γιά τούς λόγους πού προαναφέρθηκαν, ή έρευνά μας περιορίστηκε στή μελέτη της επίδρασης τών τριών πρώτων παραγόντων πού απαριθμήθηκαν πιο πάνω ((α), (β) και (γ)) στή γονιμότητα στήν Ελλάδα. Στή συνέχεια του άρθρου αυτού, άφου προσδιορίσουμε τίς μεταβλητές και αναφέρουμε τίς πηγές τών στοιχείων πού χρησιμοποιήσαμε, θά δώσουμε τά άποτελέσματα τών εκτιμήσεων τών υποδειγμάτων στά όποια καταλήξαμε τελικά.

III. τά στοιχεία και οι πηγές τους, οι μεταβλητές και οι συσχετίσεις ανάμεσά τους

Γιά τήν ανάλυσή μας χρησιμοποιήσαμε διαστρωματικά στοιχεία γιά τό—ή γύρω στό—1971. Συνολικά είχαμε 53 παρατηρήσεις πού αναφέρονται στούς 52 νομούς και στήν περιοχή Πρωτεύουσας. Πιο συγκεκριμένα, τά στοιχεία πού χρησιμοποιήσαμε και οι πηγές τους είναι τά παρακάτω:

1. Γεννήσεις ζώντων από τί *Στατιστική της Φυσικής Κινησεως του Πληθυσμού της Ελλάδος έτους 1971*, ΕΣΥΕ (1974).
2. Πληθυσμός κατά φύλο, ηλικία, οικογενειακή κατάσταση και νομό.
3. Πληθυσμός ηλικίας 10 ετών και άνω κατά επίπεδο εκπαίδευσης, φύλο και ομάδες ηλικιών.
4. Νοικοκυριά πού διαμένουν σέ κανονικές και μη κανονικές κατοικίες.
5. Άναχωρήσαντες (από) και εγκατασταθέντες (σέ) καθένα νομό της χώρας. (Τά στοιχεία 2, 3, 4, 5 άρτήθηκαν από τούς τόμους *Άποτελέσματα Άπογραφής Πληθυσμού- Κατοικιών της 14ης Μαρτίου 1971, Δειγματοληπτική έπεξεργασία 25% και 5%*, ΕΣΥΕ (1973 - 1979)).
6. Μονίμως μεταναστεύσαντες κατά νομό μόνιμης κατοικίας από τά δημοσιεύματα *Στατιστική Έπετηρίς της Ελλάδος 1969, 1970, 1971* (ΕΣΥΕ (1969, 1971, 1972)).

Όπως φαίνεται από τήν απαρίθμηση αυτή τών στοιχείων, όλα έχουν σάν πηγή τους τήν ΕΣΥΕ και, κατά συνέπεια, έχουν μία όμοιογένεια. Η άκρίβειά τους, όμως, διαφέρει τόσο άνάλογα μέ τό φαινόμενο στό όποιο αναφέρονται (π.χ. γεννήσεις ζώντων ή μόνιμης μεταναστεύσαντες) όσο και άνάλογα μέ τόν τρόπο μέ τόν όποιο συλλέχθηκαν (ληξιαρχικές καταχωρήσεις ή δηλώσεις κτλ.).

Οί μεταβλητές πού χρησιμοποιήσαμε στηρίζονται στά παραπάνω στοιχεία και είναι όλες σέ μορφή δείχτων. Οί δείχτες αυτοί είναι:

- (i) ΣΓΟΝ = Συζυγική Γονιμότητα = (Συνολικός αριθμός γεννήσεων ζώντων το 1971/ Αριθμός εγγάμων γυναικών ηλικίας 15-44 χρόνων το 1971) \times 1000.
 (ii) ΕΣΜΕ = Έξωτερική Μετανάστευση = (Συνολικός αριθμός μόνιμων μεταναστών τα έτη 1968-1970/ Συνολικός πληθυσμός ηλικίας 15-49 χρόνων το 1971) \times 100.
 (iii) ΕΣΜΕ = Έσωτερική Μετανάστευση = (Καθαρή έσωτερική μετανάστευση περιόδου 1966-1971/ Συνολικός πληθυσμός 1971—Καθαρή μετανάστευση περιόδου 1966-1971) \times 100.
 (iv) ΑΣΤΙ = Άστικοποίηση = (Άστικός πληθυσμός το 1971/ Συνολικός πληθυσμός το 1971) \times 100.
 (v) ΜΕΝΟ = Μέγεθος Νοικοκυριού = (Αριθμός νοικοκυριών με 6 μέλη και πάνω το 1971/ Συνολικός αριθμός νοικοκυριών το 1971) \times 100.
 (vi) ΤΣΕΚ = Έκπαίδευση Γυναικών = (Αριθμός γυναικών ηλικίας 15-44 χρόνων με τουλάχιστον στοιχειώδη εκπαίδευση το 1971/ Συνολικός αριθμός γυναικών ηλικίας 15-44 χρόνων το 1971) \times 100.

Από τις παραπάνω μεταβλητές η πρώτη είναι η εξαρτημένη, την οποία προσπαθούμε να ερμηνεύσουμε με τις υπόλοιπες (ανεξάρτητες μεταβλητές). Στόν Πίνακα 1 δίνουμε τη μητέρα των συντελεστών συσχέτισης, από τη μία μεριά ανάμεσα στην εξαρτημένη μεταβλητή και στις ανεξάρτητες (ερμηνευτικές) μεταβλητές και από την άλλη ανάμεσα σε καθεμιά από τις τελευταίες και στις υπόλοιπες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. Μητέρα συντελεστών συσχέτισης

	ΣΓΟΝ	ΕΣΜΕ	ΕΣΜΕ	ΑΣΤΙ	ΜΕΝΟ
ΕΣΜΕ	-0.310*				
ΕΣΜΕ	-0.178	-0.187			
ΑΣΤΙ	0.103	-0.196	0.664*		
ΜΕΝΟ	0.347*	0.247	-0.301*	-0.257	
ΤΣΕΚ	-0.166	-0.306	0.369*	0.267	-0.626*

* = Στατιστικά σημαντικοί συντελεστές συσχέτισης στο επίπεδο σημαντικότητας 5%.

Έφόσον στο επόμενο τμήμα της εργασίας αυτής θα εξετάσουμε την επίδραση των ερμηνευτικών μεταβλητών στη συζυγική γονιμότητα, περιριζήμαστε, κλείνοντας το τμήμα αυτό, στις συσχετίσεις ανάμεσα στις ερμηνευτικές μεταβλητές.

Για τους ερευνητές που ασχολούνται με τα σχετικά φαινόμενα, ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα πρόσημα και των μη στατιστικά σημαντικών (στο επίπεδο σημαντικότητας 5%) συντελεστών συσχέτισης. Έδω θα σχολιάσουμε μόνο τους συντελεστές συσχέτισης που είναι στατιστικά σημαντικοί.

Όπως δείχνει ο Πίνακας 1, ο μεγαλύτερος συντελεστής συσχέτισης είναι ανάμεσα στην Άστικοποίηση και στην Έσωτερική Μετανάστευση (+0,664). Η θετική αυτή συσχέτιση είναι αυτονόητη.

Ο επίσης μεγάλος σε (απόλυτη) τιμή αρνητικός συντελεστής συσχέτισης ανάμεσα στο μέγεθος του νοικοκυριού και στο επίπεδο εκπαίδευσης των γυναι-

κών (-0,626) είναι πολυσήμαντος. Ανάμεσα στα άλλα, περικλείνει και τις παλιότερες απόψεις των γονέων για την προτεραιότητα που είχε η εκπαίδευση των αγοριών, τις οικονομικές (και άλλες) δυσκολίες εκπαίδευσης των παιδιών σε πολυμελείς οικογένειες, την εξωοικιακή απασχόληση των γυναικών κτλ.

Η θετική συσχέτιση ανάμεσα στην έσωτερική μετανάστευση και στο επίπεδο εκπαίδευσης των γυναικών (+0,369) δείχνει ότι στα μεγάλα αστικά κέντρα υπάρχουν μεγαλύτερες δυνατότητες γυμνασιακής και λυκειακής εκπαίδευσης και οι μόνες δυνατότητες ανώτερης και ανώτατης εκπαίδευσης.

Η αρνητική συσχέτιση, τέλος, ανάμεσα στο μέγεθος του νοικοκυριού και στην έσωτερική μετανάστευση (-0,301) δείχνει ότι η τελευταία από τη μία μεριά συμβάλλει στη μείωση του μεγέθους των μη άστικών νοικοκυριών και από την άλλη συνοδεύεται από το σχηματισμό, στα αστικά κέντρα, μικρότερου μεγέθους νοικοκυριών.

IV. η επίδραση της μετανάστευσης, άστικοποίησης, μεγέθους του νοικοκυριού και της εκπαίδευσης των γυναικών στη συζυγική γονιμότητα

Όπως αναφέρθηκε στα δύο προηγούμενα τμήματα, κύριος σκοπός του άρθρου αυτού είναι η διερεύνηση της επίδρασης της εξωτερικής και έσωτερικής μετανάστευσης, της άστικοποίησης, του μεγέθους του νοικοκυριού και της εκπαίδευσης των γυναικών στη συζυγική γονιμότητα.

Αν και η επίδραση ορισμένων από τις παραπάνω μεταβλητές πάνω στη γονιμότητα έχει διερευνηθεί από ορισμένους μελετητές, εν τούτοις στην εργασία αυτή είναι η πρώτη φορά, απ' δ,τι γνωρίζουμε, που δίνονται τα αποτελέσματα της διερεύνησης της επίδρασης του μεγέθους του νοικοκυριού και της έσωτερικής μετανάστευσης πάνω στη γονιμότητα. Το κυριότερο χαρακτηριστικό, όμως, της εργασίας αυτής είναι ότι στη στατιστικά περισσότερο σημαντική παλινδρόμηση που παρουσιάζεται στο τέλος αυτού του τμήματος ενσωματώνεται τόσο η βραχυπρόθεσμη (για διάστημα μέχρι 5 χρόνων) άμεση και έμμεση (διά μέσου του μεγέθους του νοικοκυριού) επίδραση των έσωτερικών και εξωτερικών μεταναστευτικών ρευμάτων όσο και η μεσοπρόθεσμη (για διάστημα 10 χρόνων) επίδραση μίας από τις σωρευτικές συνέπειες (της άστικοποίησης) των ρευμάτων αυτών. Αναλυτικότερα:

(α) Η εξωτερική μετανάστευση, με την επιλεκτικότητά που τη διακρίνει (άνδρες και γυναίκες κάτω των 40 χρόνων με ένα βασικό επίπεδο εκπαίδευσης προτιμούνται από τις χώρες που έχουν ανάγκη από μετανάστες—Βλέπε Drettakis (1973, 1974, 1976, 1979)), αφαιρεί από τη χώρα αποστολής ένα τμήμα του πλ αναπαραγωγικού δυναμικού της

καί, κατά συνέπεια, άσκει άρνητική επίδραση στη γονιμότητα. Πιό έντονη είναι ή επίδραση αυτή στην περίπτωση που μετανάστεύει ο σύζυγος και ή σύζυγος παραμένει στη χώρα άποστολής.

- (β) Η έσωτερική μετανάστευση έχει, και αυτή, σημαντικές συνέπειες σέ ό,τι αφορά τή γαμλιότητα, τήν κατά ήλικία και φύλο σύνθεση του πληθυσμού, τήν άλλαγή συνθηκών και νοοτροπίας κτλ. Οί συνέπειες αυτές έχουν άρνητικές επιπτώσεις στη γονιμότητα (Valaoras (1974)).

- (γ) Τό μέγεθος του νοικοκυριού—και μέ τόνδρο αυτό δέν έννοούμε μόνο τούς γονείς και τά παιδιά, άλλα και τά άλλα, συγγενικά και μη, πρόσωπα που μένουν κάτω από τήν ίδια στέγη—έπηρεάζεται όποσδήποτε από τό στάδιο ανάπτυξης μιās χώρας. Οί απαιτήσεις τής εκβιομηχάνισης σέ ό,τι αφορά τήν επαγγελματική και γεωγραφική κινητικότητα (Parsons (1959)) και οί συνθήκες διαβίωσης που δημιουργούνται στις πόλεις (Δρετάκης (1979α)) δέν έννοούν τά πολυμελή νοικοκυριά. Η βαθμιαία μείωση του ποσοστού που αντιπροσωπεύουν στό σύνολο οί έκτεταμένες οικογένειες (Davies (1963), Coale (1965)) δυσκολεύει τήν άνατροφή τών παιδιών, γεγονός που έπηρεάζει άρνητικά τή γονιμότητα.

- (δ) Η αστικοποίηση του πληθυσμού είναι ένα από τά σωρευτικά άποτελέσματα τής έσωτερικής μετανάστευσης. Από τήν έπιλεκτικότητα τής τελευταίας προκαλούνται—ιδίαιτερα όταν ή έσωτερική μετανάστευση είναι μεγάλης έκτασης—σοβαρές αλλοιώσεις στην κατά φύλο και ήλικία σύνθεση του πληθυσμού που, μέ τή σειρά τους, έχουν (διαφορετικές) μεσοπρόθεσμες (στό διάστημα μιās 10ετίας) και μακροπρόθεσμες (στό διάστημα δύο ή περισσότερων 10ετιών) επιπτώσεις στη γονιμότητα. Στην Ελλάδα, π.χ., σύμφωνα μέ τά άποτελέσματα τών άπογραφών του 1961 και 1971, οί γυναίκες τής αναπαραγωγικής ήλικίας στις άστικές περιοχές αύξήθηκαν κατά 21,6%, ενώ στις άγροτικές μειώθηκαν κατά 22,4%. Έτσι, οί γυναίκες τής αναπαραγωγικής ήλικίας αντιπροσώπευαν τό 46% του γυναικειού άστικού πληθυσμού και μόνο τό 38% του αντίστοιχου άγροτικού.

Σέ μιá διαστρωματική άνάλυση όπως ή δική μας (μέ στοιχεία για τούς νομούς τής χώρας τό έτος 1971), κατά συνέπεια, ή αστικοποίηση, εξαιτίας τών μεταβολών στη σύνθεση του πληθυσμού που σημειώθηκαν πιο πάνω, πρέπει νά έχει θετική επίδραση στη γονιμότητα (Βλέπε και UN (1973)).

- (ε) Η εκπαίδευση τών γυναικών έχει πολλές—τόσο βραχυρόνιες όσο και μακρορόνιες—επιπτώσεις σέ πάρα πολλούς τομείς τής κοινωνικής, οικονομικής, οικογενειακής και άτομικής ζωής. Τέτοιες επιπτώσεις είναι ή άλλαγή νοοτροπίας σέ ό,τι αφορά τόν παραδοσιακό ρόλο τών γυναικών μέσα στο

νοικοκυριό, ή αύξηση τής συμμετοχής τους σέ έξωοικιακές άμβιόβμενες έργασίες, ή άποτελεσματικότερη χρησιμοποίηση τών διαφόρων μέσων άντισύλληψης (Freedman (1961-62), Urianis (1965)) κ.ο.κ. Οί επιπτώσεις αυτές συμβάλλουν στη μείωση τής γονιμότητας.

Μέ βάση τά παραπάνω, και χρησιμοποιώντας τή μέθοδο τών ελαχίστων τετραγώνων (Βλέπε Δρετάκης (1975)), έκτιμήσαμε ένα μεγάλο αριθμό γραμμικών ύποδειγμάτων μέ έξαρτημένη μεταβλητή στη Συζυγική Γονιμότητα (ΣΓΟΝ) και έρμηνευτικές μεταβλητές διάφορους συνδυασμούς τών ανεξάρτητων μεταβλητών ΕΣΜΕ, ΕΣΜΕ, ΜΕΝΟ, ΑΣΤΙ και ΤΣΕΚ. Στη συνέχεια, θά δώσουμε τρεις από τίς στατιστικά σημαντικότερες έκτιμημένες παλινδρόμησης. Οί δύο πρώτες περιέχουν και τήν έρμηνευτική μεταβλητή ΤΣΕΚ, ενώ ή τρίτη δέν περιέχει τή μεταβλητή αυτή. Σέ όλες τίς περιπτώσεις δίνουμε τίς τιμές του R^2 τής F και, κάτω από τούς συντελεστές, τής «t».

Η πρώτη (μέ τό χαμηλότερο R^2) παλινδρόμηση είναι:

$$\begin{aligned} \Sigma \Gamma \text{ΟΝ} &= 153,27 - 0,851 \text{ΕΣΜΕ} - 0,478 \text{ΤΣΕΚ} \\ &\quad (2,94) \quad (2,12) \\ \bar{R}^2 &= 0,14 \quad F = 5,13 \end{aligned}$$

Παρ' όλο ότι τό \bar{R}^2 είναι πολύ χαμηλό, δίνουμε τά άποτελέσματα τής έκτίμησης αυτής τής παλινδρόμησης, διότι είναι ή μόνη στην όποία ο συντελεστής τής μεταβλητής ΤΣΕΚ είναι στατιστικά σημαντικός στο επίπεδο σημαντικότητας 5%. Από τήν παλινδρόμηση αυτή φαίνεται ότι τόσο ή έξωτερική μετανάστευση όσο και ή εκπαίδευση τών γυναικών έχουν άρνητική επίδραση στη γονιμότητα. Τά άποτελέσματα αυτά συμφωνούν τόσο μέ τή διεθνή έμπειρία όσο και μέ τίς προηγούμενες έρευνες για τήν ελληνική πραγματικότητα.

Η δεύτερη παλινδρόμηση είναι:

$$\begin{aligned} \Sigma \Gamma \text{ΟΝ} &= 134,41 - 0,826 \text{ΕΣΜΕ} - 1,366 \text{ΕΣΜΕ} + \\ &\quad (2,95) \quad (2,33) \\ &+ 0,257 \text{ΑΣΤΙ} + 0,383 \text{ΤΣΕΚ} \\ &\quad (2,13) \quad (1,66) \\ \bar{R}^2 &= 0,20 \quad F = 4,32 \end{aligned}$$

Στη δεύτερη αυτή παλινδρόμηση οί συντελεστές τών τριών πρώτων έρμηνευτικών μεταβλητών είναι στατιστικά σημαντικοί στο επίπεδο 5%, ενώ τής τελευταίας (περίπου) στο επίπεδο 10%. Τά πρόσημα τών συντελεστών αυτών είναι τά άναμενόμενα.

Η τρίτη, και σπουδαιότερη, παλινδρόμηση είναι:

$$ΣΓΟΝ = 91,91 - 0,882ΕΞΜΕ - 1,300ΕΣΜΕ +$$

(3,50)

(2,47)

$$+ 0,280ΑΣΤΙ + 1,485ΜΕΝΟ$$

(2,54)

(3,57)

$$\bar{R}^2 = 0,33$$

$$F = 7,53$$

Στήν τρίτη αὐτή παλινδρόμηση οἱ συντελεστές δ-λων τῶν ἐρμηνευτικῶν μεταβλητῶν εἶναι στατιστικά σημαντικοί στό ἐπίπεδο στατιστικῆς σημαντικότητας 5%. Ἀπό τήν παλινδρόμηση αὐτή φαίνεται ὅτι στή διαστρωματική μας ἀνάλυση τῆς γονιμότητας στήν Ἑλλάδα τό 1971:

- ἡ αὐξηση τόσο τῆς ἐξωτερικῆς ὅσο καί τῆς ἐσωτερικῆς μετανάστευσης προκαλεῖ μείωση τῆς συζυγικῆς γονιμότητας
- ἡ μείωση τοῦ μεγέθους τῆς διευρυμένης οἰκογένειας (νοικοκυριοῦ) προκαλεῖ μείωση τῆς συζυγικῆς γονιμότητας, καί, τέλος
- ἡ αὐξηση τῆς ἀστικοποίησης προκαλεῖ, μεσοπρόθεσμα, αὐξηση τῆς συζυγικῆς γονιμότητας.

Ἀπό τὰ παραπάνω μπορούμε νά συμπεράνουμε ὅτι, ἐνῶ οἱ συνέπειες τῆς ἐξωτερικῆς μετανάστευσης εἶναι (βραχυπρόθεσμα, μεσοπρόθεσμα καί μακροπρόθεσμα) καθαρά ἀρνητικές πάνω στή γονιμότητα, δέν συμβαίνει τό ἴδιο καί μέ τήν ἐσωτερική μετανάστευση. Πιο συγκεκριμένα ἡ ἐσωτερική μετανάστευση προκαλεῖ:

- μείωση τῆς γονιμότητας βραχυπρόθεσμα ἐξαιτίας τῆς μετακίνησης τοῦ πληθυσμοῦ
- μείωση τῆς γονιμότητας, ἐπίσης βραχυπρόθεσμα (καί ἴσως καί μεσοπρόθεσμα), διά μέσου τῆς ἐπίδρασης πού ἔχει στή μείωση τοῦ μεγέθους τοῦ νοικοκυριοῦ, καί, τέλος
- αὐξηση τῆς γονιμότητας μεσοπρόθεσμα διά μέσου τῆς αὐξησης τοῦ ἥσουςτοῦ πού ἀντιπροσωπεύουν οἱ γυναῖκες ἀναπαραγωγικῆς ἡλικίας στόν πληθυσμό τῶν πόλεων μέ τήν ἀστικοποίηση. Σχετικά μέ τό σημείο αὐτό θά πρέπει νά διευκρινίσουμε ἐδῶ ὅτι, ἐφόσον ἡ ἔρευνά μας εἶναι διαστρωματική καί μόνο γιά τό 1971, κανένα συμπέρασμα δέν μπορεῖ νά θεμελιωθεῖ σχετικά μέ τή μακροπρόθεσμη (δηλαδή γιά διάστημα 20 χρόνων καί πάνω) ἐπίδραση τῆς ἀστικοποίησης πάνω στή συζυγική γονιμότητα (σχετικά βλέπε καί τίς τελικές μας παρατηρήσεις).

Πρίν κλείσουμε τό τμήμα αὐτό θά πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι ἡ προσθήκη στήν τελευταία παλινδρόμηση τῆς μεταβλητῆς ΤΣΕΚ δέν ἀνέσχε το R^2 καί ὁ συντελεστής τῆς δέν ἦταν στατιστικά σημαντικός.

συμπεράσματα καί τελικές παρατηρήσεις

Ἡ μελέτη αὐτή, τόσο ἐξαιτίας τῶν ἀνυπαρκτῶν οἰκονομικῶν μέσων ὅσο καί τῆς ἑλλείψεως ἀξίопιστων καί συγκρίσιμων στοιχείων πού νά καλύπτουν ὅλους τοὺς νομούς τῆς χώρας, περιορίστηκε στή διερεύνηση

μόνο τῆς ἐπίδρασης τῆς ἐσωτερικῆς καί ἐξωτερικῆς μετανάστευσης, τοῦ μεγέθους τοῦ νοικοκυριοῦ, τῆς ἀστικοποίησης καί τῆς ἐκπαίδευσης τῶν γυναικῶν πάνω στή γονιμότητα στήν Ἑλλάδα.

Σύμφωνα μέ τὰ ὅσα ἐκτέθηκαν στά προηγούμενα τμήματα, καί ἐφόσον ἡ ἐξωτερική μετανάστευση ἔχει περιοριστεῖ κατά πολύ τὰ τελευταία χρόνια, σκόπιμο εἶναι νά δοῦμε, μέ βάση τίς προβλεπόμενες τάσεις τοὺς, τίς πιθανές ἐπιπτώσεις τῶν ἄλλων ἐρμηνευτικῶν μεταβλητῶν πού ἐξετάσθηκαν στό ἄρθρο αὐτό, πάνω στή συζυγική γονιμότητα στήν Ἑλλάδα στό ἄμεσο μέλλον.

Ἡ ἐσωτερική μετανάστευση καί ἡ μείωση τοῦ μεγέθους τοῦ νοικοκυριοῦ προβλέπονται νά συνεχιστοῦν καί, ἂν τὰ ὅσα διαπιστώθηκαν στό προηγούμενο τμήμα ἐξακολουθήσουν νά ἰσχύουν, θά συνεχιστεῖ καί ἡ ἀρνητική τοὺς ἐπίδραση πάνω στή γονιμότητα. Οἱ διαφορές ὅμως στήν ἔκταση καί στήν κατά ἡλικία σύνθεση τῶν μετακινουμένων ἴσως μειώσουν τό μέγεθος τῆς ἐπίδρασης αὐτῆς.

Ὅπως ἀναφέρθηκε στό τέλος τοῦ προηγούμενου τμήματος, στό ἐρώτημα ἂν καί κατά πόσο ἡ συνέχιση τῆς ἀστικοποίησης θά ἔχει θετική, καμία ἡ ἀρνητική ἐπίδραση πάνω στή γονιμότητα, δέν μπορεῖ νά δοθεῖ ἀπάντηση μέ βάση μόνο τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνας αὐτῆς.

Ἡ τελευταία αὐτή παρατήρηση δείχνει τήν ἀνάγκη ἀνάλυσης μιᾶς ὁλοκληρωμένης ἔρευνας τῶν παραγόντων πού ἐπηρεάζουν τή γονιμότητα. Ἡ ἔρευνα αὐτή θά πρέπει νά στηριχτεῖ τόσο σέ διαστρωματικά στοιχεία ὅσο καί σέ χρονολογικές σειρές. Τό κύριο μέρος τῆς ἔρευνας αὐτῆς θά πρέπει νά βασιστεῖ στίς ἀπογραφές τοῦ 1961, 1971 καί 1981 καί θά πρέπει νά ἀρχίσει μόλις γίνουν γνωστά τὰ βασικά ἀποτελέσματα τῆς τελευταίας.

Οἱ παράγοντες πού θά πρέπει νά διερευνηθοῦν θά πρέπει νά περιλαμβάνουν ὄχι μόνο ἐκείνους πού παρουσιάστηκαν στή μελέτη αὐτή, ἀλλά καί ἄλλους πού ἀναφέρονται στίς μεταβολές τόσο τῶν δημογραφικῶν ὅσο καί τῶν κοινωνικῶν καί οἰκονομικῶν δεδομένων. Γιά τό σκοπό αὐτό (ὅπως, ἄλλωστε, καί γιά ἕνα πλῆθος ἀπό ἄλλους) χρειάζεται νά γίνη συστηματική προσπάθεια συλλογῆς στοιχείων καί καταρτίσεως δειχτῶν πού νά ἀναφέρονται στήν οἰκονομική καί κοινωνική κατάσταση στόν κάθε νομό τῆς χώρας.

Ὅταν ὑπάρξουν τὰ ἀπαραίτητα στοιχεία καί δοθοῦν τὰ ἀναγκαῖα μέσα, θά γίνη, ὅπως εἶναι φυσικό, δυνατή ἡ χρησιμοποίηση περισσότερο σύνθετων οἰκονομετρικῶν μεθόδων (ὅπως π.χ. τῆς ἀνάλυσης διακυβανσης-συνδιακυβανσης μέ τή χρησιμοποίηση ψευδομεταβλητῶν ἢ, ἀκόμα, καί συστημάτων ἀλληλεξαρτημένων στοχαστικῶν ἐξισώσεων).

Πέρα ἀπό τὰ παραπάνω, καί γιά μιᾶ πληρέστερη μελέτη τῆς γονιμότητας, θά πρέπει νά γίνουν καί στή χώρα μας δειγματοληπτικές ἔρευνες γονιμότητας οἱ

όποιες θα φωτίσουν καλύτερα το κρίσιμο αυτό για τόν τόπο μας πρόβλημα, ώστε έγκαιρα νά παρθούν τά απαραίτητα και άποτελεσματικά μέτρα πού χρειάζονται για τήν ένίσχυση της γονιμότητας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Έλληνική

- Βαλαώρας, Β.Γ. (1969), «Υπογεννητικότητα των Έλλήνων και προκλητά έκτρώσεις», *Πρακτικά της Ιατρικής Έταιρείας Αθηνών*.
- Βαλαώρας, Β.Γ. (1973), «Τό Δημογραφικόν Πρόβλημα της Ελλάδος (ό ανθρώπινος παράγων)», *Σπουδαί, Τόμος ΚΓ, Τεύχος 2*, σελ. 361-376.
- Δρεττάκης, Μ.Γ. (1975), *Θεωρητική Οικονομετρία, Τόμος Ι*.
- Δρεττάκης, Μ.Γ. (1979α), «Η Έπαρχια παύει νά είναι πηγή ανανέωσης του πληθυσμού», *Έφημερίδα Τό Βήμα*, 18.11.79.
- ΕΣΥΕ (1980), *Ο πληθυσμός της Ελλάδος κατά τό Δεύτερον Ήμισυν του 20ού Αιώνα, Μεθοδολογικά Μελέται, Ζ: 14*.
- Καραδήμας, Π.Α. (1978), *Δημογραφία*, Πειραιάς.
- Λούρος, Ν. (1967), «Η Επίπτωσης των Έκτρώσεων επί του Δημογραφικού Προβλήματος της Ελλάδος», *Άνακοίνωση στην Άκαδημία Άθηνών*.
- Σιάμπος, Γ.Σ. (1969), *Δημογραφικά Έξελίξεις έν Ελλάδα 1950-1980*, Υπουργείο Συντονισμού, Έθνικό Τυπογραφείο.
- Σιάμπος, Γ.Σ. (1973), *Δημογραφική Έξελίξεις της Νεωτέρας Ελλάδος, 1821-1985*.
- Β. Ξένη
- Barclay, G.W. (1958), *Techniques of Population Analysis*, John Wiley and Sons, Inc.
- Carr-Saunders, A.M. (1936), *World Population: Past Growth and Present Trends*, Oxford, Clarendon Press.
- Coale, A.J. (1957), «How the Age Distribution of a Human Population Is Determined», *Population Studies*, Vol. 22, pp. 83-89.
- Coale, A.J. (1965), *Birth Rates, Death Rates and Rates of Growth in Human Population*, Pittsburg University Press.
- Drakatos, C.G. (1969), «The Determinants of Birth Rate in Developing Countries: An Econometric Study of Greece», *Economic Development and Cultural Change*, Vol. 17 (4), pp. 596-603.
- Drettakis, E.G. (1973), «Changes in the Composition and Sectoral Distribution of Migrant Workers in West Germany», *International Migration*, Vol. XI (4), pp. 192-204.
- Drettakis, E.G. (1974), «Données sur les migrations et sur la croissance démographique en Allemagne Fédérale 1950-1972», *Population*, Numéro Spécial, pp. 147-169.
- Drettakis, E.G. (1976), «A Method to Estimate the Impact of Migration on the Sex and Age Structure of a Population with an Application to the Case of Greece», *Spoudai*, Vol. XXVI(1), pp. 17-42.

- Drettakis, E.G. (1979), «Le niveau de formation des migrants en Grèce», *Population*, 34e année, No 2, pp. 457-464.
- Eldridge, H.T. (1968), «Population Policies», *International Encyclopedia of Social Sciences*, Vol. 12, pp. 381-388.
- Freedman, R. (1961-62), «The Sociology of Human Fertility: A Trend Report and Bibliography», *Current Sociology*, 10/11 (2), pp. 35-121.
- Lotka, A.J. (1939), *Théorie analytique des associations biologiques*, Ileme Partie: *Analyse démographique avec application particulière à l' espèce humaine*, Paris, Hermann.
- Notestein, F.W. (1953), «Economic Problems of Population Change», *Proceedings of the Eighth International Conference of Agri-Economists*, London, Oxford University Press.
- Notestein, F.W. (1960), «Mortality, Fertility, the Size-Age Distribution and the Growth Rate», in *Demographic and Economic Change in Developed Countries*, National Bureau of Economic Research, pp. 261-284.
- Parsons, T. (1959), «The Social Structure of the Family», in R.N. Anshen (ed.), *The Family: Its Function and Destiny*, Harper and Row.
- Siampos, G.S.-Valaoras, V.G. (1971), «Long Term Fertility Trends in Greece», *International Population Conference*, London 1969, *IUSSP*, Vol. I, pp. 598-609.
- Symeonidou-Alatopoulou, H. (1979), «An Account of Factors Affecting Fertility in Greece, 1930-1975», *The Greek Review of Social Research*, Vol. 35, pp. 90-110.
- Triantis, S.G. (1965), «Population, Emigration and Economic Development», *UN Proceedings of the World Population Conference*, Belgrade, Vol. 4, pp. 244-248.
- UK (1968), *Monthly Digest of Statistics*, C.S.O., London, No. 268.
- UN (1972), *Measures, Policies and Programmes Affecting Fertility, with Particular Reference to National Family Planning Programmes*, ST/SOA/SER. A/51.
- UN (1973), *The Determinants and Consequences of Population Trends*, Vol. I. ST/SOA/SER. A/50.
- Urlanis, B.T. (1965), «Dynamic of the Birth Rates in the USSR and Factors contributing to It», *UN Proceedings of the World Population Conference*, Belgrade, Vol. 2, pp. 232-238.
- USA (1967), *Projections of the Population of the USA by Age, Sex and Color with Extensions of Population by Age and Sex to 2015*, Washington, DC, Government Printing Office, Current Population Reports, Population Estimations, Ser. P-25, No 381.
- Valaoras, V.G. et al. (1965), «Control of Family Size in Greece, the Results of a Field Survey», *Population Studies*, Vol. 18(3), pp. 265-278.
- Valaoras, V.G. (1974), *Urban-Rural Population Dynamics of Greece, 1950-1995*, NSSG and CPER, Athens.
- Voloudakis, E.A. (1979), «Determinants of Fertility and Family Size in Greece: A Cross-Section Econometric Analysis 1961-71», paper presented at the 4th European Population Seminar, NSSG and ECPS, Athens.
- Zolotas, X.E. (1966), «International Labor Migration and Economic Development with Special Reference to Greece», Bank of Greece, *Papers and Lectures*, No. 21.